

BULGARSKIE FRAZEOLOGIZMY Z GŁÓWNYM KOMPONENTEM SOMATYZMEM WYRAŻAJĄCE GNIEW

Joanna Mleczko
Uniwersytet Śląski

BULGARIAN PHRASEOLOGICAL CONSTRUCTIONS EXPRESSING ANGER CONTAINING SOMATISM AS THE MAIN COMPONENT

Joanna Mleczko
University of Silesia, Katowice

The article is an attempt of semantic analysis of Bulgarian phraseologisms with the main component somatism expressing the feeling of anger. The point of gravity in it is placed in the symptoms of anger solidified in the analyzed compounds; physiological reactions (e.g.: disturbances of organic functions), emotional reactions (e.g.: gestures and mimic expressions accompanying the emotions) and emotional acts (e.g.: aggressive behavior towards others).

Key words: phraseology, feelings, somatisms

„Elementarna ludzka potrzeba: powiedzieć innym, w szczególności najbliższemu człowiekowi, o naszych uczuciach, „podzielić się” naszymi uczuciami. (...) Któż nie zna dojmującego poczucia braku słów – chcieć rozmieścić wszystkie nasze uczucia w tych przegródkach z etykietkami „smutek”, „radość”, „złość”, „strach” itp. to zadanie przypominające rozlewanie morza do słoików (...). A jednak mówimy jakoś o uczuciach” (Wierzbicka 1971: 28). Często w takich sytuacjach odwołujemy się do frazeologizmów. Jak pisze Anna Pajdzińska: „W sferze oznaczeń emocji doskonale (...) widać, że frazeologizmy nie zawsze są tylko bardziej ekspresywnymi nominacjami zjawisk już nazwanych za pomocą słów. Charakteryzują również zjawiska, których złożoność utrudnia (uniemożliwia?) jednowyrazowe określenie” (Pajdzińska 1990: 87).

Analizowany materiał obejmuje związki frazeologiczne (w tym warianty¹) z głównym komponentem słownictwem cielesnym², wyrażające w języku bułgarskim uczucie gniewu³. Zostały one wyekscerpowane z synonimicznego słownika frazeologicznego A. Nanowej (*Фразеологичен синонимен речник на българския език*).

Spośród 87 badanych frazeologizmów 69 wystąpiło w źródle ekscerpacji z definicją, która jednoznacznie łączy je z uczuciem gniewu, np.: *изхвърквам / изхвъркна от кожата си* ‘изпадам в силно **раздразнение**, **силно се разгневявам**, **ядосвам**, **вбесявам** и **преставам да се владея**, **да се сдържа**’. Pozostałych 18 związków (oznaczanych w tekście*), zgodnie z definicją słownikową (ograniczoną do jednego znaczenia), wiąże się nie tylko z gniewem (np.: *пламват ми / пламнат ми ушите** ‘изчервявам се, зачервявам се (обикн. от **смушение**, **срам**, **вълнение** и под.)’). Większość z nich, według eksplikacji słownikowej, jest używana w języku bułgarskim także dla nazwania innych „silnych uczuć”, których autorka słownika jednak nie wymienia, np.: *кива ми / кипне ми кръвта** ‘обхваща ме **силно вълнение**, **възбуда**; изпадам под властта на **някакво силно чувство**’. Czasami proponowana definicja jest jeszcze mniej precyzyjna, bo nie mówi nawet o „jakimś silnym uczuciu”, a jedynie o „innej przyczynie” zachowania, będącego reakcją na przeżywane uczucie (np.: *хващам си / хвана си главата** ‘махам се, напускам някое място поради **отчаяние**, **яд** или **друга причина**, **отивам си с намерение никога да не се върна повече**; **забягвам**’).

Przynależność jednego i tego samego frazeologizmu do różnych grup uczuć nie jest zjawiskiem rzadkim (w badanym materiale wśród związków

¹ Ani Nanowa pojęcie wariantu frazeologicznego nie ogranicza tylko do zamiany jednej formy komponentu związku na inną jego formę, np. formy liczby pojedynczej na formę liczby mnogiej, jednego przyimka na drugi (**формална вариантност**) – w słowniku warianty tego typu umieszczane są w okrągłych nawiasach. Dopuszcza także wymienną leksykalną (**лексикална вариантност**) przy zachowaniu wspólnej obrazowości związków traktowanych jako warianty (Nanowa 2005: 8 – 9).

² Określenie zaczerpnięte z artykułu Anny Wierzbickiej *Rozważania o częściach ciała* (Wierzbicka 1975: 92).

³ Pole semantyczne gniewu wiąże, opierając się na typologii uczuć zaproponowanej przez Iwonę Nowakowską-Kempną, z następującymi szeregami rzeczowników i czasowników: *wzburzenie, zachnąć się, dąsać się, boczyć się, rozdrażnienie, oburzenie, obruszenie, gniewać się*, a w podgrupie gniewu – złości: *denerwować, irytować się, niecierpliwieć się, złościć się, wściekłość, pienić się, szaleć, biesić się, pasja, rozjuszenie, furia* (Nowakowska-Kempna 1995: 120). Por. też (Jędrzejko, Nowakowska-Kempna 1985: 82).

jednoznacznie kojarzonych z gniewem wystąpiły także takie, które w słowniku notowane są w kilku znaczeniach i każde z nich wyraża inne uczucie: **GNIEW (2.)** i **STRACH (1.)** (*пуква ми се / пукне ми се # спуква ми се / спука ми се жлъчката (1., 2.)* 1. ‘silno се изплашвам’; 2. ‘изведнъж ме обхваща силен **ГНЯВ**, яд, много се ядосвам от нещо и не мога да преодолеем яда си’) oraz **GNIEW (2.)** i **SMUTEK (3.)** (*причернява ми / причернее ми # притъмнява ми / притъмнее ми пред (на) очите (2., 3.)* 2. ‘обхваща ме силен яд, **ГНЯВ**, ярост и преставам да се владея; загубвам самообладание от силен пристъп на гняв’; 3. ‘става ми много **ТЕЖКО**, изпадам в **отчаяние** и **безнадеждност**’; *черно ми става / стане пред очите (2., 3.)* 2. ‘ts.’; 3. ‘ts.’). W tym wypadku chodzi jednak o małą precyzyjność słownika, która pozwala, zwłaszcza użytkownikowi języka, dla którego bułgarski nie jest językiem rodzimym, na swobodne przyporządkowanie frazeologizmów, zwłaszcza uwarunkowanych nie biologicznie, lecz kulturowo, do tej czy innej grupy uczuć, w zależności od subiektywnej oceny tego, co uznaje on za „silne uczucie”, nie mówiąc już o niezwykle pojemnym semantycznie określeniu: „inna przyczyna”.

W wyborze materiału, poza kryterium semantycznym, a więc znaczeniem frazeologizmu, ważną rolę odegrało także kryterium strukturalne – wyrażone eksplicytnie nazwy części ciała (zewnątrznych i wewnętrznych), płynów ustrojowych lub produktów gruczołów wydzielania zewnętrznego jako jeden z komponentów związku⁴. Grupę gniewu tworzą tu zatem frazeologizmy z 10 zewnętrznymi częściami ciała: **głową** (глава), **twarzą** (лице/физиономия/мутра/муцуна), **oczami** (очи), **brwiami** (вежди), **uszami** (уши), **nosem** (нос), **wargami** (устни), **szyją** (врат), **plecami** (гръб), **skórą** (кожа), **paznokciami** (нокти), 8 wewnętrznymi: **ustami** (уста), **gardłem** (гърло), **językiem** (език), **zębami** (зъби), **wątrobą** (дроб), **pęcherzykiem żółciowym** (жлъчка), **jelitami** (черва), **nerwami** (нерви) oraz 2 płynami ustrojowymi: **krwią** (кръв) i **żółcią** (жлъчка).

Najwięcej związków występuje z **głową** [16], **krwią** [13] i **nerwami / nerwem** [12]. **Skóra** i **oczy** zostały poświadczone w 8 frazeologizmach każdy, na **twarz** i **ucho / uszy** przypada po 7 frazeologizmów, **nos** wystąpił w 4 związkach, **plecy** – w 3, **wargi**, **zęby**, **pęcherzyk żółciowy** – w 2 każdy.

⁴ Zastosowano charakterystykę podstawową, która nie uwzględnia struktury anatomicznej poszczególnych części ciała (zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych). Ze słownictwa cielesnego zostały wyłączone procesy fizjologiczne (u A. Wierzbickiej określane jako procesy cielesne, do których autorka zalicza: jedzenie, oddychanie i łaknienie (Wierzbicka 1975: 92)).

Brwi, paznokcie, szyja, usta, gardło, język, serce, wątroba, jelita, zółć wystąpiły w pojedynczych frazeologizmach.

Większość analizowanych jednostek ma w swojej strukturze wyrażony eksplicytnie tylko 1 somatyzm (np.: *сключвам / ключа везде* ‘придобивам сърдит, мрачен израз на лицето си; намръщвам се, навъсвам се, намусвам се, нацупвам се’). W 5 związkach wystąpiły razem 2 nazwy: 3-krotnie **kręw** w połączeniu z **głową** (np.: *всичката кръв прелива / преля в главата ми* ‘изпадам в състояние на силно вълнение, раздразнение, гняв’) i 2-krotnie z **oczami** (np.: *става ми / стане ми кръв пред очите* ‘изпадам в силно раздразнение, силно се разгневявам, ядосвам, вбесявам и преставам да се владея, да се сдържа’). W 1 przypadku jako 2 równorzędne komponenty poświadczona została para **zęby + paznokcie** (*изправям се / изправя се на <зъби и> нокти* (жарг.) ‘ts.’). Część związków ma natomiast drugi somatyzm wyrażony implicytnie. Są to najczęściej frazeologizmy, w których wymienia się część ciała wchodzącą w kontakt z **rękami**, choć te nie stanowią składowej związków, zawierając się jedynie w ich predykatkach (Krawczyk 1983: 141), np.: *натривам / натрия мутрата на някого (грубо)* ‘остро се скарвам на някого, наругавам’⁵.

Badane frazeologizmy utrwalają trzy aspekty przeżywanego emocje organizmu⁶: **I. REAKCJE FIZJOLOGICZNE**, **II. REAKCJE EKSPRESYJNE** i **III. CZYNNOŚCI EMOCJONALNE**.

I. REAKCJE FIZJOLOGICZNE⁷

Fizjologiczne objawy gniewu utrwalone w badanych związkach frazeologicznych to: **1) wewnętrzne poruszenie organizmu** i wywołujące je: **a) wzrost ciśnienia krwi**, **b) wzrost temperatury ciała** (w obu przypadkach zmiany w układzie krążenia) oraz **c) „poruszenie” nerwów** (zmiany w ośrodkowym układzie nerwowym) – frazeologizmów odwołujących się do tej grupy powiązanych ze sobą objawów jest najwięcej; **2) zakłócenia w funkcjonowaniu narządów wewnętrznych oraz gruczołów wydzielania zewnętrznego** (zmiany w układzie

⁵ Inne związki frazeologiczne z parą somatyzm wyrażony eksplicytnie + [somatyzm wyrażony implicytnie] poświadczone w badanym materiale to: **głowa / uszy / oczy / nos + [ręce], usta / gardło / język / wargi + [śliny]**.

⁶ Przyjęty schemat opisu objawów gniewu, stosowany w psychologii, został przywołany za Agnieszką Mikołajczuk (Mikołajczuk 1997: 150 – 151). Por. też: (Mikołajczuk 1999: 220 – 223).

⁷ Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować Pani Prof. dr hab. nauk medycznych Barbarze Zubelewicz-Szkodzińskiej za konsultację medyczną.

pokarmowym), czy wreszcie **3) zaburzenia percepcji wzrokowej** (zmiany w układzie krążenia i obwodowym układzie nerwowym).

1) WEWNĘTRZNE PORUSZENIE ORGANIZMU

Wśród badanych związków te, w których objawy gniewu wiążą się z **wewnętrznym poruszeniem organizmu** stanowią dość liczną grupę. To warianty leksykalne z głównym komponentem **skóra**, jako zewnętrzną granicą ciała człowieka (Горды 2010: 174), gdzie zmienną jest element werbalny, czasownik wskazujący na nadmierną pobudliwość eksperientera, który *LEDWO MIEŚCI SIĘ W SWOJEJ SKÓRZE* (*едва се побирам / побера в кожата си* 1. ‘много съм ядосан, разгневен, не мога да се успокоя и да се примиря с нещо’; 2*. ‘много съм напрегнат, развълнуван, не мога да се успокоя от някакво силно чувство, което ме е обзело’), *NIE MOŻE ZMIEŚCIĆ SIĘ W SWOJEJ SKÓRZE* (*не мога да се побера в кожата си* 1. ‘ts.’; 2*. ‘ts.’), *NIE MIEŚCI SIĘ W SWOJEJ SKÓRZE* (*не се побирам / не се побера в кожата си* ‘много се ядосвам, много се гневя’), *WYCHODZI ZE SWOJEJ SKÓRY* (*излизам / изляза от (из, въвн от, извън) кожата си* ‘изпадам в силно раздразнение, силно се разгневявам, ядосвам, вбесявам и преставам да се владея, да се сдържам’), *WYSKAKUJE ZE SWOJEJ SKÓRY* (*изскоквам / изскокна (изскачам / изскоча) от (из) кожата си* (диал.) ‘ts.’), *WYLATUJE ZE SWOJEJ SKÓRY* (*изхвърквам / изхвъркна от кожата си* ‘ts.’⁸). Podobne znaczenie mają związki z głównym komponentem – **plecy**, które pod wpływem sił odśrodkowych, jakie działają we wnętrzu targanego emocjami ciała, ulegają rozerwaniu (*ROZRYWA MNIE W PLECACH* *пръсвам се / пръсна се откъм (през) гърба <си>* ‘изведнъж ме обхваща силен гняв, яд, много се ядосвам от нещо и не мога да преодолеем яда си’, *пръскам се # пукам се откъм (през) гърба <си>* ‘много се ядосвам, много се гневя’).

a) WZROST CIŚNIENIA KRWI

Jednym z objawów gniewu jest **wzrost ciśnienia krwi w organizmie** (spowodowany zwiększonym wydzielaniem do niej hormonów), co może

⁸ Ten sam typ frazeologizmów (trzy ostatnie) w języku rosyjskim autorzy słownika rosyjskiej frazeologii wiążą z mitycznymi wyobrażeniami o wilkołakach, które mogą zrzucić z siebie ludzką skórę i zmieniać się w zwierzęta (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 269, Горды 2010: 175).

być odczuwane jako **uderzenie krwi do głowy** (*KREW PODNOSI MI SIĘ⁹ # NAPŁYWA MI DO GŁOWY* *качва ми се / качи ми се # нахлува ми / нахлуе ми кръвта в главата* ‘изпадам в състояние на силно вълнение, раздразнение, гняв’, *САЛА KREW PRZELAŁA MI SIĘ DO GŁOWY* *всичката кръв прелива / преля в главата ми* ‘ts.’) lub jej **napłynięcie do oczu** (*OCZY NAPEŁNIAJĄ MI SIĘ KRWIĄ* *наливат ми се / налят ми се очите <с кръв>* ‘ts.’, *KREW STAJE MI PRZED OCZAMI* *става ми / стане ми кръв пред очите* ‘изпадам в силно раздразнение, силно се разгневявам, ядосвам, вбесявам и преставам да се владея, да се сдържам’) albo **burzenie się krwi** (*KREW ZACZYNA MI SZALEĆ* *кръвта ми заиграва / заиграе** ‘обхваща ме силно вълнение, възбуда; изпадам под властта на някакво силно чувство’, *ROZSZALAŁA MI SIĘ KREW* *разиграва ми се / разиграе ми се кръвта** ‘ts.’, *GOTUJE MI SIĘ KREW* *кипва ми / кипне ми кръвта** ‘ts.’, *ZACZYNA MI PŁONAĆ KREW* *запалва ми се / запали ми се # разпалва ми се / разпали ми се кръвта** ‘ts.’, *PŁONIE MI KREW* *пламва ми / пламне ми кръвта** ‘ts.’).

b) WZROST TEMPERATURY CIAŁA

Wraz ze wzrostem temperatury ciała **zmienia się kolor skóry** na bardziej intensywny. W badanym materiale tylko 1 związek, z głównym komponentem **uszy**, utrwała ten objaw gniewu (*PŁONA MI USZY* *плават ми / пламнат ми ушите** ‘изчервявам се, зачервявам се (обикн. от смущение, срам, вълнение и под.)’).

c) „PORUSZENIE” NERWÓW

Związki frazeologiczne wyrażające gniew z głównym komponentem **nerwy**, tworzą kilka grup, będących odbiciem naiwnych wyobrażeń o systemie nerwowym człowieka i jego roli w organizmie, a także zapisem kolejnych faz przeżywanego uczucia (jego nasilania się). Tak więc gdy doświadczający uczucia wpada w gniew *NERWY GO CHWYTAJĄ* (*хващат ме / хванат ме нервите # хваща ме / хване ме нервата* (жарг.) ‘изпадам в силно раздразнено състояние, силно се изнерwiam, разгневявам, ядосвам; нервирам се’), *SZALEJĄ* (*разиграват ми се / разиграят ми се нервите # разиграва ми се / разиграе ми се нервът* ‘ts.’). Owładnięty emocjami *NAPINA NERWY* (*опъвам си / опъна си нервите* ‘до краен предел се нервирам, ядосвам или napręgam

⁹ Wersalikami został zapisany przekład bułgarskiego frazeologizmu, a nie jego ewentualny ekwiwalent polski (nie wszystkie ekscerpowane bułgarskie jednostki mają swoje polskie odpowiedniki).

психически'), wreszcie traci nad nimi kontrolę – *WYPUSZCZA NERWY* (*изпускам / изпусна # изтървавам / изтърва нервите си* 'изпадам в силно раздразнение, силно се разгневявам, ядосвам, вбесявам и преставам да се владея, да се сдържам'). Same napięte *NERWY NIE WYTRZYMUJĄ* (*не ми издържат нервите (2.)* 'ts.'). *RWANIE / ROZRYWANIE SOBIE NERWÓW* (*късам си # скъсам си / скъсам си нервите* 'до краен предел се нервирам, ядосвам или напругам психически') staje się sygnałem dojścia do granicy wytrzymałości. Przekroczyć tę granicę to już *NIE MIEĆ NERWÓW* (*нямam нерви* 'не мога повече да издържам на силни душевни и нервни напреżenia').

Wyjątkowe miejsce w grupie ekscerpowanych związków zajmuje frazeologizm *PSUĆ SOBIE NERWY* (*хабя <си> нерви<те>* 'дразня се, нервирам се, ядосвам се напразно, обикн. за дребни неща') wskazujący na samego przeżywającego jako źródło niepożądanych, szkodzących mu emocji.

2) ZAKŁÓCENIA W FUNKCJONOWANIU ORGANÓW WEWNĘTRZNYCH ORAZ GRUCZOŁÓW WYDZIELANIA ZEWNĘTRZNEGO

W analizowanym materiale spowodowane gniewem **zaburzenia w funkcjonowaniu wewnętrznych organów** wiążą się z **pecherzykiem żółciowym** (*PEKA MI WORECZEK¹⁰ ŻÓLCIOWY* *пуква ми се / пукне ми се # спуква ми се / спука ми се жлъчката (2.)* 'изведнъж ме обхваща силен гняв, яд, много се ядосвам от нещо и не мога да преодоляя яда си'), **jelitami** (*GOTUJĄ SIĘ // KIPIĄ MI TRZEWIA* *възвират ми / възврат ми червата (диал.)* 'обхваща ме силен гняв, яд; силно се разгневявам, ядосвам, избухвам') **wątroba** (*GOTUJE SIĘ // KIPI MI WĄTROBA* *възвира ми / възвери ми дробът (диал.)* 'ts.') oraz wydzielaną przez nią **żółcią** (*WYLEWAM ŻÓŁĆ NA KOGOŚ* *изливам си / излея си жлъчката срещу някого* 'давам израз на неприязнеността си, на гнева и раздразнението си, като отправям ostri, язвителни и злъчни нападки срещу някого; нахвърлям се с озлобление върху някого', *ZATRUWAM SOBIE KREW* *трова си кръвта* 'създавам си главоболия, силно се дразня, ядосвам се за нещо'¹¹, *ROBIĘ SOBIE ZŁĄ KREW* *правя си лоша кръв (диал.)* 'ts.').

¹⁰ W przykładzie bułgarskich związków frazeologicznych używam potocznych nazw określonych części ciała, które zostały utrwalone w polskiej frazeologii somatycznej (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz red. 2008).

¹¹ Frazeologizm motywowany przez wyobrażenie, że przy silnych emocjach negatywnych przedostaje się do krwi zatrująca ją żółć (Горды 2010: 191).

Przejawem zaburzeń w pracy gruczołów wydzielania zewnętrznego jest też odczuwane przez eksperciencera **uczucie suchości** (*ZASYCHA MI W USTACH # W GARDLE* (*пресъхва ми / пресъхне ми устата** # *пресъхва ми / пресъхне ми гърлото** ‘усещам сухота в устата и гърлото (обикн. от силно **вълнение**, уплаха, силна жажда)’), *WYSYCHA MI JEZYK # WYSYCHAJĄ MI WARGI* (*пресъхва ми / пресъхне ми езикът** # *ми устните** ‘ts.’).

3) ZABURZENIA PERCEPCJI WZROKOWEJ

Wywołane spadkiem ciśnienia krwi **zaburzenia percepcji wzrokowej**, towarzyszące uczuciu gniewu, które eksperciencer odczuwa jako ciemność zostały tu utrwalone w 3 frazeologizmach (*ROBI MI SIĘ CZARNO PRZED OCZAMI* *черно ми става / стане пред очите* (2.) ‘обхваща ме силен яд, гняв, ярост и преставам да се владея; загубвам самообладение от силен пристъп на гняв’, *POCIEMNIAŁO MI # POCZERNIAŁO MI W OCZACH* *притъмнява ми / притъмнее ми # причернява ми / причернее ми пред (на) очите* (2.) ‘ts.’).

II. REAKCJE EKSPRESYJNE

Wyrażone w badanych związkach reakcje ekspresyjne towarzyszące uczuciu gniewu, służące ich ujawnieniu i wyładowaniu (Mikołajczuk 1997: 151) wiążą się z mimiką (**zmianą wyrazu twarzy**).

1) ZMIANA WYRAZU TWARZY

Zewnętrznym objawem gniewu może być **nienaturalny wyraz twarzy**: jej **wykrzywienie**, na co wskazuje przymiotnik *кисело* ‘kwaśny’ jako komponent określający część ciała (*ROBIĘ KWAŚNĄ TWARZ # MINEŃ* *направлям / направля кисела физиономия # кисело лице* ‘придобивам недоволен, сърдит вид; разсърдвам се, нацупвам се, намусвам се’) lub – w badanym materiale utrwalone tylko w 1 frazeologizmie – **wydłużenie** (*ROBIĘ DŁUGĄ MINEŃ* *направлям / букв. направля дълга физиономия* ‘ts.’).

Zmiany w wyglądzie twarzy osoby przeżywającej gniew wiążą się także, na co wskazuje analizowany materiał, ze **zmarszczeniem brwi** (*ŚCIAĞAM BRWI* *сключвам / склуча вежди* ‘придобивам сърдит, мрачен израз на лицето си; намръщвам се, навъсвам се, намусвам се, нацупвам се’) oraz **nadymaniem nosa** (*NADYМАМ NOS* *надувам / надуя нос* ‘разсърдвам се, нацупвам се, намусвам се’) lub **warg** (*NADYМАМ USTA* *надувам / надуя устни* ‘ts.’).

Okazywanie gniewu poprzez **zgrzytanie zębami** zostało utrwalone tylko w 1 związku (*ZGRZYTAM ZĘBAMI скърцам <със> зъби* ‘много се ядосвам, много се гневя’).

III. CZYNNOŚCI EMOCJONALNE

Grupa ta obejmuje związki frazeologiczne, w których utrwalono działania eksperiencera podejmowane przez niego w celu dania upustu przeżywanym emocjom – jak pisze A. Wierzbicka: „W człowieku rozgniewanym dezaprobatą budzi chęć do działania, do jakiegoś czynu skierowanego przeciw (prawdziwemu czy domniemanemu) złu” (Wierzbicka 1971: 45). Można w niej wydzielić związki opisujące działania: **1) z zastosowaniem siły wobec Y-a**, **2) z zastosowaniem siły wobec samego siebie** oraz **3) inne**.

1) DZIAŁANIA AGRESYWNE Z ZASTOSOWANIEM SIŁY WOBEC Y-A

O zróżnicowaniu tej grupy stanowią czasowniki nazywające zachowania subiekta oraz rzeczownikowe nazwy obiektu działania. Najczęściej pojawiającym się wśród analizowanego materiału narzędem Y-a, na który skierowana jest agresja X-a są **uszy** (*NAPINAM // NACIĄGAM KOMUŚ USZY опъвам ушите на някого* ‘мъмря строго някого, карам се някому, съдя и наставлявам някого’, *CIĄGNĘ KOGOŚ ZA USZY тегля ушите на някого* ‘ts.’; *SZARPIĘ KOGOŚ ZA USZY (UCHO) дърнам ушите (ухото) на някого* ‘ts.’ *SZARPAĆ KOGOŚ ZA USZY (UCHO) дрънвам / дрънна <за> ушите (ухото) някого* ‘смъмрям много остро някого, скарвам се на някого за постъпките му, за поведението му, здравата наругавам някого’, *WYRYWAM KOMUŚ USZY (UCHO) отпоря / отпорвам ушите (ухото) на някого* ‘ts.’, *NALEWAM KOMUŚ DZIEGICIA DO USZU наливам / наляя катран в ушите на някого (диал.)* ‘мъмря строго някого, карам се някому, съдя и наставлявам някого’).

Inne części ciała będące obiektem działania osoby doświadczającej gniewu to: **głowa** (*NACIERAM KOMUŚ GŁOWĘ <MYDŁEM> нажулвам / нажуля главата <със сапун> главата на някого* ‘остро се скарвам на някого, наругавам, нахоквам някого за неговото поведение’, *NACIERAM KOMUŚ GŁOWĘ MYDŁEM натърквам / натъркам главата със сапун на някого* ‘остро се скарвам на някого, наругавам’, *MYDŁĘ KOMUŚ GŁOWĘ сапунисвам / сапунисам главата на някого* ‘нахоквам, наругавам някого, накарам се здравата на някого, много строго и сурово смъмрям някого’, *ROZCIERAM*

KOMUŚ SÓL NA GŁOWIE *натърквам / натъркам сол на главата на някого* ‘остро се скарвам на някого, наругавам’, *NALEWAM KOMUŚ DZIEGICIA DO GŁOWY* *наливам / наляя катран в главата на някого* (диал.) ‘мъмря строго някого, карам се някому, съдя и наставлявам някого’, *twarz* (*NACIERAM KOMUŚ PYSK # GEBEŃ // MORDEŃ* *натривам / натрия # натърквам / натъркам мутрата # муцуната на някого* (грубо) ‘остро се скарвам на някого, наругавам’), *nos* (*NACIERAM KOMUŚ NOS* *натривам / натрия (1.) # натърквам / натъркам # нажулвам / нажуля носа на някого (1.)* ‘ts.’), *szyja [kark]* (*NACIERAM KOMUŚ SZYJĘ // KARK* *натърквам / натъркам врата на някого* ‘ts.’).

2) DZIAŁANIA AGRESYWNE Z ZASTOSOWANIEM SIŁY WOBEC SIEBIE SAMEGO

Rzadziej przeżywający gniew stosuje siłę wobec siebie samego. W badanym materiale obiektem działania X-a jest jego *głowa* (*BIJĘ SIĘ W GŁOWĘ* *бия се в главата* ‘горчиво съжалявам, разкайвам се за нещо; ядосвам се на себе си за нещо, което не е трябвало да правя’, *OKŁADAM SOBIE GŁOWĘ* *бия си главата (2.)*, ‘ts.’ *блъскам си главата (3.)* ‘ts.’, *OKŁADAM SOBIE GŁOWĘ DWOMA KAMIENIAMI* *бия си главата с два камъка* ‘ts.’, *OKŁADAM SOBIE GŁOWĘ KAMIENIAMI* *бия си главата с камъни* ‘ts.’, *OKŁADAM SOBIE GŁOWĘ PIĘŚCIAMI* *блъскам си главата с юмруци* ‘ts.’).

3) INNE

W tej podgrupie wystąpiły związki, które tylko pozornie są zapisem działań X-a, bo w rzeczywistości nigdy nie zostaną zrealizowane (*BIOREŃ SOBIE GŁOWĘ* *вземам си / взема си главата** # *очите** ‘махам се, напускам някое място поради отчаяние, яд или друга причина, отивам си с намерение никога да не се връщам повече’, *CHWYTAM SOBIE GŁOWĘ* # *OCZY* *хващам си / хвана си главата** # *очите** ‘ts.’, *грабвам си / грабна си очите** ‘ts.’, *STAJĘ NA <ZĘBACH> I PAZNOKCIACH* *изправям се / изправя се на <зъби и> нокти* (жарг.) ‘изпадам в силно раздразнение, силно се разгневявам, ядосвам, вбесявам и преставам да се владея, да се сдържам’).

Podsumowanie

Wśród badanego korpusu związków frazeologicznych występują więc zarówno takie, których znaczenie zamyka się w formule: ‘człowiek X zachowuje się w sposób Y, co dla pewnej społeczności (do której należy

mówiący) jest identyfikatorem uczucia gniewu' (Pajdzińska 1990: 101), jak i takie (stanowią większość), do których można odnieść formułę: 'w człowieku X zachodzi lub jakby zachodzi zmiana fizyczna Y, co dla pewnej społeczności (do której należy mówiący) jest charakterystycznym przejawem uczucia gniewu' (Pajdzińska 1990: 104). Pierwszą kategorię A. Pajdzińska w artykule *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata* zalicza do frazeologizmów uwarunkowanych **kulturowo**, zaś drugą – do frazeologizmów uwarunkowanych **biologicznie** (Pajdzińska 1990: 101). W ekscerpowanym materiale pierwszą kategorię reprezentują związki frazeologiczne będące zapisem **czynności emocjonalnych**, drugą – związki, w których utrwalone zostały związane z gniewem **reakcje fizjologiczne i ekspresyjne**.

Zmiany fizyczne (ludzkiego ciała lub w ludzkim ciele) „rozpatrywane jako manifestanty określonych klas uczuć, jako coś, co zostało wywołane przez uczucia” polska badaczka łączy w 3 klasy: 1) niezwykle, nienormalne funkcjonowanie lub niezwykle wygląd jakiejś części organizmu X-a; 2) zakłócenie funkcjonowania jakiejś części organizmu X-a; 3) przerwa w funkcjonowaniu jakiejś części organizmu X-a (Pajdzińska 1990: 102 – 103). Proponowany podział rodzi jednak pytanie o różnicę między niezwykle, nienormalnym funkcjonowaniem jakiejś części a zakłóceniami w jej funkcjonowaniu. Nienormalne, niezwykle funkcjonowanie jakiejś części ciała oznacza w istocie nieprawidłowość, zakłócenie w jej funkcjonowaniu (w przeciwieństwie do niezwykle wyglądu jakiejś części ciała, który nie musi mieć przełożenia na zakłócenie w jej funkcjonowaniu, a nawet przerwę). Wydaje się zatem, że właściwszy byłby tu podział obejmujący: 1) niezwykle (niepowodujący zaburzeń w funkcjonowaniu) wygląd jakiejś części organizmu X-a; 2) zakłócenia w funkcjonowaniu jakiejś części organizmu X-a (rozumiane jako jej nienormalne funkcjonowanie), ewentualnie z wewnętrzną gradacją zakłóceń, mogących prowadzić do przerwy w funkcjonowaniu określonej części ciała); 3) przerwa w funkcjonowaniu jakiejś części ciała organizmu X-a. Gdyby zastosować tę zmodyfikowaną klasyfikację do badanego materiału, to okazałoby się, że wśród biologicznie uwarunkowanych frazeologizmów wyrażających gniew dominują te, w których utrwalono, związane z tym uczuciem, mające podłoże fizjologiczne, zakłócenia w funkcjonowaniu organów wewnętrznych i płynów ustrojowych. Zmiany wyglądu jakiejś części ciała (wykrzywianie twarzy, nadymanie warg, nosa, zgrzytanie zębami, zaczerwienione uszy) lub przerwa w jej funkcjonowaniu (zerwane nerwy, ich brak, pęknięty pęcherzyk żółciowy) stanowią margines ekscerpowanego korpusu.

Analiza zgromadzonego materiału pod kątem sposobów konceptualizacji gniewu pokazuje, że dominuje w nim **wymiar ruchu**, co wiąże się z traktowaniem ludzkiego ciała jako „POJEMNIKA na uczucia, uczucia jako SUBSTANCJI, która szczelnie wypełnia pojemnik OD WEWNĄTRZ, uczucie oznacza tutaj taki „rodzaj substancji duchowej”, który łączy się z OŻYWIENIEM organizmu, pobudzeniem (...)” (Nowakowska-Kempna 1995: 154). W badanym materiale oprócz związków, w których uczucie gniewu konceptualizowane jest wyłącznie w wymiarze ruchu (np.: **ruch wewnątrz organizmu, pod wpływem ciśnienia, ku górze** [*качва ми се / качи ми се кръвта в главата, наливат ми се / наляят ми се очите <с кръв>*]; **ruch wewnątrz organizmu, pod wpływem ciśnienia, w różnych kierunkach** [*кръвта ми заиграва / заиграе**, *пуква ми се / пукне ми се жлъчката (2.)*]; **ruch odśrodkowy** [*изхвърквам / изхвъркна от кожата си, изливам си / излея си жлъчката срещу някого*]; **ruch na zewnątrz organizmu** [*направлям / направля кисела физиономия, надувам / надуя нос*]), występują także takie, w których wymiar ruchu łączy się z innymi wymiarami (np.: **wymiar ruchu + wymiar temperatury** [*възвират ми / възврат ми червата (диал.), кипва ми / кипне ми кръвта**], **wymiar ruchu + wymiar bólu** [*опъвам си / опъна си нервите*]). Inne wymiary to: **wymiar temperatury** (*запалва ми се / запали ми се кръвта**, *пламва ми / пламне ми кръвта**), **wymiar temperatury + wymiar koloru** (*пламват ми / пламнат ми ушите**), **wymiar koloru + wymiar wzroku** (*черно ми става / стане пред очите (2.)*). Dla konceptualizacji uczucia gniewu ważnym wymiarem jest także **wymiar bólu**: „Gniew wyobrażamy sobie jako następstwo fizycznego bólu (zgodnie z ogólniejszą tendencją do utożsamiania emocji z jej typową przyczyną). (...) Ból fizyczny to uszczegółowienie ogólnej krzywdy, zadanej ofierze” (Mikołajczuk 1999: 225 – 226). W badanym materiale przykładem takiego konceptualizowania gniewu jest większość związków frazeologicznych utrwalających działania emocjonalne eksperiencera z zastosowaniem siły skierowanej na Y-a lub wobec siebie samego. Tu także wymiar bólu krzyżuje się z innymi wymiarami, np.: **wymiar bólu + wymiar dotyku** (który go powoduje) + **wymiar ruchu** (*опъвам ушите на някого, нажулвам / нажуля главата <със сапун> на някого, блъскам си главата с юмруци*).

BIBLIOGRAPHY

- Анкова-Ничева 1993:** Анкова-Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Бирих, Мокиенко, Степанова 1998:** Бирих, А. К., В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справник*. Санкт-Петербург: „Фолио-Пресс“, 1998.
- Горды 2010:** Горды, М. *Соматическая фразеология современных русского и польского языков*. Щецин: volumina.pl Daniel Krzanowski, 2010.
- Jędrzejko, Nowakowska-Kempna 1985:** Jędrzejko, E., I. Nowakowska-Kempna. O uczuciach i ich objawach w aspekcie semantyki leksykalnej. // *Przegląd Humanistyczny*, 1985, № 7 – 8, 81 – 90.
- Kłosińska, Sobol, Stankiewicz red. 2008:** *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem*. Pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2008.
- Krawczyk 1983:** Krawczyk, A. Frazeologizmy mimiczne i gestyczne (na materiale gwarowym). // *Socjolingwistyka*, 1983, № 5, 137 – 144.
- Mikołajczuk 1999:** Mikołajczuk, A. *Gniew we współczesnym języku polskim. Analiza semantyczna*. Warszawa: „Wydawnictwo Energeia“, 1999.
- Mikołajczuk 1997:** Mikołajczuk, A. Pole semantyczne gniewu w polszczyźnie. Analiza leksemów: gniew, oburzenie, złość, irytacja. // *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Pod red. R. Grzegorzycowej, Z. Zaron. Warszawa: Wydawnictwo UW, 1997, 149 – 171.
- Nanowa 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Издателство „Хейзъл“, 2005.
- Nowakowska-Kempna 1995:** Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Warszawa: WSP, 1995.
- Pajdzińska 1990:** Pajdzińska, A. Jak mówimy o uczuciach? Przez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata. // *Językowy obraz świata*. Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1990, 87 – 107.
- Wierzbicka 1971:** Wierzbicka, A. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: „Wiedza Powszechna“, 1971.
- Wierzbicka 1975:** Wierzbicka, A. Rozważania o częściach ciała. // *Słownik i semantyka: definicje semantyczne*. Pod red. E. Janus. Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1975, 91 – 103.